

NÓVÉ BÉLA

**„ATTILÁK”, „HUNOK”, „KICSIK”...
EGY ELTŰNT MAGYAR LÉGIÓS NEMZEDÉK NYOMÁBAN**

Alább 2011 és 2016 közötti magyar érdekű francia idegenlégiós kutatásaim tanulságait kívánom megosztani. Kezdetben mindez könnyű kalandnak ígérkezett, ám ahogy egyre szer-teágazóbb levéltári és személyes emléktanyag-feltárássra csábított itthon és Franciaországban, kihívásaival egy vakmerő expedícióval is felért: idegen terepen, járatlan utakon követni választott célcsoportom, az '56 után légiósnak állt mintegy ötszáz menekült kamasz jó fél évszázados nyomvonalát. Főként attól kezdve, hogy a szerencse kegyéből egy magyar veterán bajtársi körre bukkantam Provence-ban, amelynek tagjaival párhuzamosan egy egészsétes sorskövető dokumentumfilmet is forgatni kezdtünk a Dunatáj Alapítvány maroknyi stábjával, jórészt önéletről, lelkesen, egy sor távoli, civilek előtt rejtett helyszínen, ahol magyar kutató kamerával és mikrofonnal előttünk nem járt még. (A légió aubagne-i főhadiszállása és központi archívuma, az aurioli és puylobier-i veteránotthonok a Mont Sainte Victoire tövében, a hajdani légiós bordély és büntetőtábor a korzikai Cortén vagy a 2. Idegen Ejtőernyős Ezred bázisa Calviban.)

Munkám eredményéről 2016-ban részletesen számot adtam doktori értekezésemben,¹ az év őszén megjelent monográfiámban² és Párizsban, Budapesten a magyar forradalom 60. évfordulóján bemutatott dokumentumfilmünkben,³ s azóta légiós kutatásaim teljes anyagát is szabadon hozzáférhetővé tettem a Blinken–OSA Archívumban.⁴ Ezúttal főként kutatásaim menet közben adódó módszertani és etikai dilemmáit szeretném kellő távlatból újragondolva felidézni, majd konferenciánk apropóján – „Idegen hadakban” – arra térnék ki, miként formálja az idegen zászlók alatt messze földön katonáskodók egyéni és csoport-identitását a sok éves háborús és békeszolgálat, és hogy eközben miféle választáshelyzetek és lojalitáskonfliktusok teszik próbára időről időre őket. (Itt csak néhány minősített esetre utalva: dezertálás, kémkedés, nyíltan ellenséges viszony a szülőhazával stb.)

---

¹ „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2016. Témavezető: Rainer M. János – A továbbiakban: NB PhD, 2016.

² „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”, Balassi Kiadó, Bp. 2016.

³ „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”, Dunatáj Alapítvány, 2011–2016.

⁴ Blinken–OSA Archívum, Bp., HU OSA 364 Béla Nóvé Collection of Archival Sources and Research Material on Hungarians in the French Foreign Legion.

Kutatásaim előzményei

Történelmi évjáráthoz tartozni már-már „genetikai poggyász”, elháríthatatlan kihívás egy krónikás számára. Nem csoda, ha az 1956-os forradalom története és utóélete, mellyel egyidős vagyok, kora ifjúságomtól erősen foglalkoztat. E tárgyról az évtizedek során számos forráskiadványt, cikket, tanulmányt írtam, több könyvet és fordításkötetet publikáltam, életútinterjút, portrét és dokumentumfilmet készítettem. Érdeklődésem az elmúlt évtizedben mindinkább az ’56-os magyar exodus kevésbé ismert momentumai s a nyugati magyar diaszpóra feltáratlan levéltári és oral history forrásai felé fordult. Így találtam rá egy újabb izgalmas, máig alig kutatott témára: a kíséző nélkül „világgá futott” közel húszezer ’56-os magyar kamasz: „a forradalom árváinak”⁵ csoportos életútvizsgálatára. Kutatásaim fókuszsa később e mára eltűnt és elfeledett, hajdan népes emigráns nemzedék egy markáns alcsoportjára terelődött, azon mintegy ötszáz légiósnak állt menekült kamasz választójait próbálván nyomon követni, akiknek több mint a felét (szám szerint 269-et) sikerült jórészt a magyar és francia titkosszolgálati aktákból azonosítanom. Közéjük tartozott az a több tucat provenç-i, korzikai magyar veterán is, akit 2011 nyarán a szerencse kegyéből megismerhettem, s akiknek 8-10 vállalkozó kedvű önkéntesét résztvevő megfigyelőként öt éven át sikerült egy csoportos „emlékezetmunkának” megnyernem.

A magyar forradalomról, az azt követő menekülthullámról s az ’56-os diaszpóráról az elmúlt hatvanöt évben komoly könyvtárnyi irodalom jelent meg, melyről disszertációm historiográfiai bevezetője részletes kritikai áttekintést nyújt. A magyar és idegen nyelvű forrásközlések, monográfiák mellett aránylag bőséges a személyes emléanyag is: a hozzáférhető interjúk, életútinterjúk és memoárok sokasága.⁶ Az emigráns szervezeti és mozgalmi élet, így az ’56-os egyetemi, főiskolai diákság aktivitása is kellően dokumentált,⁷ ahogy az értelmiségi körök önreprezentációja, eszmei és politikai vitái is jól követhetők az egykori nyugati emigráns sajtóból és az egyes szervezetek kiadványaiból.⁸ Ugyanakkor

⁵ A Dagens Nyheter című svéd napilap 1957. április 3-án közölte ausztriai lágerrportjának címe volt ez, amely a több ezer fiatalkorú magyar menekült súlyos helyzetére hívta fel a figyelmet azon apropóból, hogy közülük a svéd kormány ötszázat egy humanitárius akcióval soron kívül hajlandó volt befogadni.

⁶ A fontosabb gyűjtemények: Columbia Research Program, New York 1957; UN Special Committee on Hungary 1957, Héderváry Collection, OSA Bp., 1956-os Intézet OHA, OSZK Történeti Interjúk Tára.

⁷ Várallyay Gyula: *Tanulmányúton. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Századvég Kiadó – 56-os Intézet, Bp., 1992.; Uő.: *Tévúton. Ügyelők az ötvenhatos diákmozgalomban*. L’Harmattan, Bp, 2011.; Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy Britanniában*. József Kiadó, Bp., 2007.; Hidas, P.: *The Hungarian refugee student movement of 1956–57 and Canada*. Canadian Ethnic Studies, 1998 30 (1), 19-50.; Kiss, Tamás: *Association of Hungarian University and College Students 1956* – Szeged. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.

⁸ Lásd pl.: Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kerben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Kiadó, Bp, 1996.; Uő.: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede*. Európa, Budapest, 2000., vagy a londoni, majd párizsi Irodalmi Újság nyolckötetes reprint kiadását: Bethlen – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1993.

a '56-os menekült kamaszok utóéletét átfogóan, tudományos igényvel nem vizsgálta senki, még ha az elmúlt évtizedben egy-egy csoportjukról érdemi emlékműtő publikációk meg is jelentek, így Eörsi László monográfiáiban a Nyugatra szökött, majd hazatért kamasz felkelőkről⁹ vagy Lénárt András beszámolója az ausztriai magyar gimnazisták körében végzett oral history kutatásairól.¹⁰

Ennél is szembetűnőbb volt a hiány a Francia Idegenlégió magyar érdekű történeti publikációi terén. A „láthatatlan – magyar – légió” nyomait kutatva jórészt ma is csak elszórt személyes adalékokat és kétes hitelű memoárokat találni, igaz, ezeket zavarba ejtő bőségben, már jó egy évszada, öt-hat légiós nemzedék óta. Eseti híradásaikkal furcsa módon még a „civil” kortársak tűnnek a legmegbízhatóbbnak, egy-egy emigránsként vagy menekültként francia földre vetődött magyar író, újságíró: Kuncz Aladár, Molnár Sándor, Koestler Artúr vagy Bajomi Lázár Endre adalékai.¹¹ Többek közt ezért is ítélem fontosnak feltárni a máig nem publikált magyar és francia titkosszolgálati aktákat és a releváns francia, német, angol légiótörténeti irodalom tanúságait – például az 1956 utáni „période hongroise”-ról, mikor a Deuxième Bureau kimutatása szerint egy időben több mint 3000 magyar önkéntes szolgált a Francia Idegenlégióban.¹²

Célkítűzéseim

Elsődleges célom a hiánypótlás, egy mára jórészt eltűnt és elfeledett emigráns nemzedék sorsának feltárása volt. Annál inkább, mivel tudományos igényű vizsgálat, érdemi történet-szociológiai elemzés, amely az elmúlt másfél század hét magyar emigráns hullámának nyugati integrációját vizsgálta volna, utánkövető jelleggel, több nemzedéken át, sajnálatosan kevés van még ma is – s a legkevesebb, furcsa módon, épp a hozzánk legközelebbi nyugat-európai térség emigráns diaszpórájáról készült. E tekintetben a legalaposabb, többnemzedékes folyamatképet kétségkívül Puskás Julianna, Fejős Zoltán és Tezla Albert

⁹ Lásd pl. Eörsi László: *A „Baross Köztársaság”, 1956*. L'Harmattan, Bp, 2011., továbbá a szerző honlapján: www.eorsilaszlo.hu közzétett több száz felkelő-életrajz „disszidens” kamaszait.

¹⁰ Lénárt András: Újra „orthon”. Hazalátogató '56-os emigránsok, in: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 2008*. 109-143. Uő.: *Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen*, in: Ibolya Mörber-Zoltán Fónagy, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich 1956*, Wien, Czernin Verlag, 2006. 465-495.

¹¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*. Kriterion-Országos Széchenyi Könyvtár, Kolozsvár– Bp., 2014. – Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön*, Párisi Magyar Akadémia, é.n. Paris, 1932. – Koestler Arthur: *A Föld söpredéke*, Osiris, Bp. 1988. – Bajomi Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*. Zrínyi Kiadó, Bp. 1984.

¹² A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése, 1831–1962. Marchetti zászlóaljparancsnok feljegyzése, 1963.03.09. In: NB PhD, 2016, 505.

tengerentúli migránsmonográfiái és forrásközlései adják,¹³ noha szerzőik maguk is hangsúlyozzák: célzott adatgyűjtést, önálló terep kutatást az amerikai magyar diaszpóra alig áttekinthető szórtsága miatt inkább csak lokálisan végeztek. (Puskás főként a clevelandi, Fejős a chicagói magyar emigráns nemzedékek sorsát vizsgálva, míg Tezla, bár impozáns forrásgyűjteménye egész Észak-Amerikára kiterjed, a legbővebben szülőhelye: az indianai South Bend múlt század eleji magyar kolóniájának életét dokumentálta.)

Kutatásaim során kezdettől fontos feladatnak véltem a hidegháborús háttér minél életszerűbb bemutatását, ennek részeként a titkosszolgálatok (*Deuxième Bureau vs* magyar belügyi elhárítás), a kettős postacenzúra, az ügynökbeszervezések, a diplomáciai konfliktusok, a sajtó- és propagandakampányok eszköztárának alapos feltárását. Mindez a fiatalkorú magyar menekültek nemzetközi fórumokon még sok éven át vitatott sorsának ügyében már 1956 őszén teljes arzenáljában megmutatkozott, majd az újabb választuk és korfordulók mentén döntően meghatározta az '56-os kamasz emigráns nemzedék további esélyeit, csakúgy, mint változó viszonyát szülőhazája, a fogadó ország és a jelszavával („Patria nostra”) a hontalanoknak is hazát ígérő légió iránt – egészen a rendszerváltásig, sőt mindmáig.

Mivel kezdettől úgy tűnt: célcsoportom két meghatározó, bár sokban ellentmondásos ifjúkori alapélménye az 1956-os magyar forradalom, majd pár évre rá az algériai háború (1954–1962) volt, kiemelt kutatási célként tűztem magam elé azt is, hogy mindkét korszakos súlyú, hidegháborús konfliktusról hiteles és részletgazdag közelképet adjak. Ez, részint hiányos forrásaik, részint elégtelen feldolgozottságuk miatt, maga is többéves feltáró munkát igényelt. Az előbbire az '56-os fiatalkorú menekültek s a nemzetközi segélyszervezetek (UNHCR, US AID, Caritas, Vöröskereszt társaságok stb.) sokféle adathiányát, míg az utóbbira az algériai háború szegényes, évtizedek óta úgyszólván egyetlen szegedi szerző (J. Nagy László) gyér és gyakran sommásan ideologikus publikációjánál alig több hazai irodalmát hozhatom példaként.

Itt kell röviden kitérnem munkám elemző szempontjaira is. Egyebek közt éppen a magyar '56 *vs* Algéria máig vitatott erkölcsi, politikai megítélését latolgatva, méltó kihívásnak találtam azt is, hogy az „áldozatok és tettesek” jórészt természetlen és eleve hamis dichotómiáját munkámban a tények és személyes indítékok minél teljesebb feltárásával próbáljam meghaladni. Ehhez mindenekelőtt egy sor élethelyzetben tisztáznom kellett, hogy választott célcsoportom – e 2. világháború alatt született, sok súlyos nélkülözést, erőszakot és embertelenséget korán megélt '56-os kamasz menekült nemzedék – vajon mennyire volt saját tetteinek ura. Másként szólva: sorsukat tényleg csak a 20. századi traumák és kényszerek formálták volna, avagy nem kevésbé ezek elleni lázadásuk, vakmerő döntéseik is?

¹³ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. – Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940*. Közép-Európai Intézet, Bp., 1993. – Tezla Albert: „*Valahol túl, Meseországban...*”. *Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Európa Kiadó, Bp., 1987.

Ennek árnyalt megítélését segítette egy újabb elemző szempont bevonása, amely immár egyéni és csoportidentitásuk változását és ezek konfliktusait vizsgálta a fejlődés- és társadalomlélektan klasszikus és kortárs szerzőinek (Freud, Erikson, Mérei, Pataki Ferenc, László János, Erős Ferenc továbbá Pierre Bourdieu, Eric Hobsbawn, Rogers Bruebaker, Peter Stachel) releváns modelljei és interpretációi alapján, kezdetben célzott kérdőívezéssel, interjúzással, majd résztvevő megfigyelőként számos csoportos együttlétben, interakcióban.

Hasonlóan termékeny elemző szempontnak bizonyult a szocializációs előnyök, hátrányok vizsgálata is e sajátos menekültcsoport körében. Voltaképp annak feltárása, hogy e mára 80 körüli férfiak adaptációját egymást követő élethelyzeteikben mennyiben segítette vagy gátolta az a tény, hogy '56 végén, '57 elején tizenévesen egyedül vágtak neki a nagyvilágnak, majd pár év múlva – többen még ekkor is fiatalokként! – légiósnak álltak. Nem kétséges: ez is, az is döntően hatott szocializációjukra és késleltetett civil életkezdésükre: családalapításukra és 20–30 éves légiós szolgálat utáni polgári pályaválasztásukra. A kérdés csak az, hogy esetről esetre miként.

Újabb hasznos szempontként kínálkozott kutatásaimhoz a „kultúrsokkelmélet” releváns modellje a sűrűn változó élethelyzetek, idegen kultúrák hatásvizsgálataként, hiszen e „nagyidős” '56-os veterán nemzedék tagjai nem ritkán 3-4 kontinens tucatnyi légiós bázisát is megjárták több évtizedes szolgálatuk alatt (Algéria, Korzika, Madagaszkár, Dzsubuti, Csád, Tahiti, Francia Guyana stb.). A már kipróbált kultúrantropológiai ajánlások ugyanakkor nagy segítséget nyújtottak a „résztvevő megfigyelő” magatartáskódexével s az állandó önreflexió s a kutatói önkontroll gyakorlásával az intenzív csoportos terepmunkák alatt.

Vizsgálati módszerek, források

A magyar emigrációörténeti források iránti fokozott érdeklődésem az elmúlt évtized során az a nyugtalanító felismerés táplálta, hogy az '56-os emigráns nemzedék mindinkább eltűnőben van, és vele – a gazdátlan irathagyatékokkal s a kétes sorsú nyugati magyar forrástárakkal együtt – a személyes emléanyag jelentős része is eltűnhet, megsemmisülhet végleg. Ráadásul eközben még a kulcsfontosságú egykori menekültsegítő szervezetek (UNHCR, Vöröskereszt, US Aid, Caritas stb.) forrásainak archív dokumentációja is egy sor fontos részletben hiányos vagy máig feltáratlan. Így például a világszerte örökbefogadott sokezer '56-os fiatalok magyar menekült sorsa és személyi dokumentációja, mint arra alább még kitérek.

Elsőként itthon kellett szembesülnöm a „bőséges adathiánnyal”, majd nyugati terepkutatásaim során Ausztriában, Svájcban, Svédországban, Franciaországban és a tengeren túl. Többek közt azzal, hogy máig nem készült átfogó, az elmúlt másfél század magyar

emigrációtörténeti forrásait és irodalmát megbízhatóan összegző adatbázis, annotált címjegyzék, historiográfia.¹⁴ Nem jobb a helyzet az '56-os magyar menekült-dráma legkényesebb személyi iratforrásainak terén sem. A Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának teljes levelezését és kartonállományát, egykori munkatársai közlése szerint, egy belügyes kommandó 1962-ben teherautóra hánnya, és ismeretlen helyre elszállította¹⁵; az Osztrák Vöröskereszt ugyanezen részlegének irattárával pedig bő egy évtized múlva, 1973-ban egy fatális csőtörés végzett.¹⁶ Öt földrész harmincöt országában a(z örök)befogadott sokezer fiatalkorú magyar menekült aktái jórészt ma is zárva vannak még. (Csak Bernben, a Svájci Vöröskereszt Archívumában 680 '56-os magyar menekült kiskorú adoptálási dossziéja szunnyad a gonddal elzárt trezorok mélyén!¹⁷) Miként jó fél évszázad múltán a nyugati titkosszolgálatok és fegyveres testületek (Bundeswehr, US Army/Navy/Air Force, Légion Étrangère) személyi iratainak nagy része sem kutatható még, holott jobb híján éppen ezek voltak a csellengő menekült kamaszok sóvár célállomásai – s olykor egyetlen túlélési esélyei.

Kutatómunkámat 2011-ben hazai könyv- és irattárakban kezdtem (56-os Intézet OHA, ÁBTL, MNL OL, OSA, OSZK). Már ekkor nyomasztó alaphiányként tűnt fel, hogy átfogó, tudományos igényű kutatás mindaddig nem vizsgálta az '56 végén, '57 elején felnőtt kísérő nélkül „világgá ment” közel húszezer magyar kamasz – „a forradalom árváinak” – sorsát, noha az még sok éven át a hidegháborús propaganda-hadviselés egyik legfőbb ügye és ürügye maradt a vasfüggöny mindkét felén, mint azt az ismételt sajtókampányok és diplomáciai jegyzékváltások tanúsítják. Erre vall az egykori hírügynökségi anyagok, a magyar, osztrák, jugoszláv és a nyugati sajtótudósítások sora éppúgy, mint a Szabad Európa Rádió háttérjelentései (RFE background reports, Blinken–OSA Archives, Budapest), melyekből jónéhány fontos személyes adalékot sikerült kiszűrni.

Hogy további beható kutatásaim célcsoportjául miért éppen a légósokat szemeltem ki, ennek több oka is volt. Mindenekelőtt azért esett rájuk a választásom, mert kezdetül a légiósoké tűnt a fiatalkorú menekültek egyik legnépesebb, markánsan elkülönülő csoportjának. Ez volt továbbá a leginkább zárt, homogén és egészen 1968-ig, az algériai francia katonai evakuáció végéig legjobban követhető nyomvonalú kamasz emigráns csoport. Ám nem volt mellékes szempont az sem, hogy kezdetül ebből a körből tárult

¹⁴ Ez utóbbi hiányát kívántam pótolni egy négy szerzői íves áttekintéssel, amelynek műhelyvitáját, sok hasznos új szemponttal és adalékkal, az MTA Kisebbségkutató Intézet rendezte 2016. júniusában.

¹⁵ Gombár Mária és Kucsma Ilona (Magyar Vöröskereszt) szóbeli közlése, 2011. október. A személykereső kartonok és levelezések eltűnését a szerzőnek adott 2011. decemberi interjújában Bodorkosné Kodri Magda, az MVSZ Személykereső Szolgálatának egykori vezetője is megerősíti, ld.: „Híre ment, hogy arany van a búza közé rejtve”. Interjú B.-né Kodri Magdával a Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának egykori vezetőjével, *Kritika*, 2016/1-2. 18-22.

¹⁶ Adatközlők, mint az előző jegyzetben.

¹⁷ Dr. Pataky Tibor Sámuel (Budapest, 1939 – St. Gallen, 2014), egykori svájci örökbecfogadott kamasz a szerzőnek 2012 februárjában küldött részletes beszámolója nyomán.

fel az archív személyes életrajzi források legnagyobb bősége is. Csak az Állambiztonsági Iratok Történeti Levéltárában (ÁBTL, Budapest) négy év alatt több mint száz jórészt még nem kutatott légiós dossziét találtam. (Nyilvántartó kartonok, objektumdossziék, ügynökjelentések, vöröskeresztes kérelmek a fiatalok légiós rekruták leszerelésére, a magyar belügyi postacenzúra időszaki jelentései stb.) Mindezt csak tetézte a kihívás, hogy 2012 tavaszától civilek által nem járt, messze idegenbe vezető (had)ösvények vártak rám: a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíjával magyar kutatóként először nézhettem át módszeresen az Idegenlégió aubagne-i Központi Archívumának (Centre de Documentation LE) magyar érdekű iratanyagát az algériai háború éveiből.¹⁸

Levéltári forráskutatásaim hiányait további kreatív „forrásszaporítással”: kérdőívvezéssel, interjúzással és veteránjaim emlékirásra biztatásával próbáltam pótolni elemzéseim elsődleges bázisa: a személyes emlékműanyag gazdagítása végett.

Előkutatásként 30 oldalas kérdőívem részben az életrajzi, kortörténeti adatgyűjtést, részben az önreflexiók megismerését szolgálta az egyéni, csoport-, nemzedéki és etnokulturális identitás az életútinterjúkban s a csoportos beszélgetésekben még feltárandó további kutatásaihoz. Az 50 kérdésből álló kérdőív a provençai, korzikai veteránok mindhárom életszakaszát – a légió előttit, alattit és utánit – arányosan vizsgálta, s arra 2011 és 2014 között írásban kilencen válaszoltak.¹⁹ A kitöltött ívekre egy-egy jelentős korforduló, életszakasz vagy személyes döntéshelyzet illusztrálásaként doktori értekezésemben és könyvemben gyakran hivatkozom, válaszaikat egy-egy fontosabb kérdésre csoportosan is idézve.²⁰ Valójában ez volt a legelső, kissé még félszeg és félsikerű kísérlet egymás megismeréséhez, s el kell ismernem: veterán adatközlőim többséggel jobban vizsgáztak nálam, a „messziről jött”, jóval ifjabb kérdezőnél. Tanulnom kellett még, miként szólítsam meg őket, hogy érdemi és hiteles válaszokat kapjak tőlük – tanulnom, főleg saját hibáimból, hogy felismerjem, melyek a „félrement”, inadekvát kérdések vagy az érzékeny, sőt elhallgatott tabutémák.

Kutatásaim „érettebb”, elemző fázisába érve szükségét láttam, hogy módszeresen feltárjam vizsgált célcsoportom viszonyát egy fontos referenciacsoporthoz: a franciaországi ’56-os civil emigránsokhoz. 2015 elején tehát körlevélben egy hétpontos kérdőívet juttattam el 25-30, jórészt ’56-os franciaországi magyar exemigránshoz, hogy felmérjem, vajon mit

¹⁸ Journal de Marches et Operations de la Légion Étrangère, 1956-1962, Bilan annuel, 1959; 1960. Centre de Documentation LE, Aubagne.

¹⁹ A kérdőívet kitöltő légiós veteránok: Aradi Domokos (Budapest, 1939) Paris, 2012 – Huber Béla (Sopron, 1942) Aubagne, 2012 – Spátay János (Budapest, 1943) Puyloubier, 2011 – Soós Sándor (Budapest, 1939) Séptemes les Vallons, 2012 – Sorbán Gyula Elek (Budapest, 1940) Toulon, 2011 – Szecskó Tibor (Gyöngyös, 1939) Aix-en-Provence, 2011 – Morvay Tamás (Budapest, 1938) Vins sur Caramy, 2012 – Nemes Sándor (Szekszárd-Zomba, 1941) Borgo (Korzikai, 2011 – Pápai Lajos (Öcsöd, 1937) Montrichard, 2014.

²⁰ Disszertációm dokumentumtárban mintaként közreadom első válaszadóm: Nemes Sándor (Borgo, Korzikai) 2011 végén kitöltött kérdőívét. Lásd: NB PhD, 2016. 549–560.

tudtak és mit gondoltak egykor légiósnak állt honfitársaikról, és hogy volt-e velük bármilyen kapcsolatuk. Válaszaikat személyesen, telefonon vagy levélben adták meg, közülük könyvemben, disszertációmban többet elemzőn idézek.²¹

Ezekből váltig az derül ki, hogy 1956 után a mintegy 12.000 franciaországi magyar menekült egynegyedét kitevő 3.000 légiós pályája élesen elvált korábbi sors- és honfitársai, a „civil” emigránsok útjától. Nemcsak azért, mert kevéssel Nyugatra érkezésük után jó időre elnyelte őket a háborgó Algéria, majd négy kontinens tucatnyi légiós bázisa, hanem mert 20-30 év után leszerelve a magyar légiósok a francia társadalom egész más rétegeiben és mikroközösségeiben találtak otthonra, családra, polgári foglalkozásra, mint velük nagyjából egyidős civil emigráns társaik, akikkel 1956 végén, 1957 elején még együtt érkeztek Nyugatra. Ez utóbbiak zöme ekkorra már kiválóan elsajátította a francia nyelvet, egy vagy több diplomát szerzett, s jórészt Párizsban és a nagyvárosokban próbálta megtalálni helyét a tudás- és tehetségalapú francia középosztály a '60-as évektől látványosan kiszélesedő rétegeiben.

Egy másik fontos referenciacsoport a '45 utáni magyar légiósoké volt, melynek néhány képviselőjével találkoztunk, sőt interjúztunk is az '56-os provence-i veteránok bankettjein – többek közt Szabó Lászlóval Nizzából, a Francia Becsületrend viselőjével, kiből 22 év jórészt légiós frontszolgálat után múzeumi tárlatvezető lett. Az '56-osok civil életkezéséhez azonban az Indokínát és Algériát megjárt, idősebb magyar légiós nemzedék sem tudott a '60-as, '70-es években leszerelő ifjabb honfitársainak sikeres integrációs mintát, hathatós segítséget nyújtani. Ahogy nem kínálhatott nekik többé otthon- és hazapótlékot, holmi „véd- és dacszövetséget” sem az enyhülés és a jóléti konjunktúra egész másfelé tartó éveiben. Az archív iratokban és a személyes emléanyagban legalábbis nincs nyoma, hogy a leszerelő '56-os légiósok nagy számban feltűntek volna az idősebb veteránok „exkluzív” párizsi, marseille-i köreiben, melyek Algéria elvesztése és 1968 után morális és politikai értelemben maguk is mindinkább talajvesztetté lettek, és szétzilálódtak.

Végül hadd szóljak legfontosabb forráscsoportomról, a 2011 és 2015 ősze között felvett kamerás és diktafonos életútinterjúkról. Kezdetől azon voltam, hogy vizsgált célcsoportom körével, egy tucatnyi magyar '56-os és légiós veteránnal nyílt és bizalmi kapcsolatomban alakuljon ki, s így ismételt franciaországi, itthoni találkozásaink során alkalmat találjunk arra, hogy életútjuk főbb eseményeit forgó kamera vagy diktafon előtt külön-külön is felidézzék. Mindenkiel legalább egy, de olykor 2-3 ízben is saját otthonában készítettünk többórás interjút, s emellett Magyarországra látogatva négyüket gyermek- és ifjúkoruk helyszíneire is elkísérhettük. Interjúink részben „szabad kifutásúak” voltak, részben tematikusan irányítottak, az alkalmától és lehetőségeinktől függően. A narratív interjúzás absztinens

²¹ Dr. Wiener Pál, Párizs; Martha Dufournaud, Párizs; Szabó Sándor, Versailles; Koós Anna, Oláh Mátyás, New York, Budapest.

módszerét azonban nem tartottam követendőnek, mivel a résztvevő megfigyelő szerep ezúttal jóval több eredményt ígért. Annál inkább, mert a kérdező személyében az interjúalanyok is aktív beszélgetőtársra számítottak, aki egyszerre volt „emlékvezető”, tolmács, név-, szó- és címtár, sőt, ha kellett, „időrendész” is.

Más volt a helyzet néhány szintén kamerával rögzített csoportos együttlét, így az '56-os megemlékezések, bankettek, család- és beteglátogatások vagy épp a gyermekkori helyszínek bejárása alkalmával. Ezek során, amennyire csak lehetett, igyekeztünk dokumentarista stábunkkal minél jobban háttérben maradni, hogy a család, barátok, szomszédok és munkatársak közegében veteránjaink minél autentikusabban nyilatkozzanak meg. A családtagokkal, barátokkal és több más veterán és aktív légióossal külön is interjúztunk, együttvéve mintegy 35-40 további beszélgetést rögzítve.²²

A csoportidentitás metamorfózisai

Személyes emlékanyaggyűjtésem és életút kutatásaim több meglepő történet-szociológiai és csoportlélektani tanulsággal is szolgáltak, ezekből itt csak két fontosabbat emelnék ki. Az egyik e multietnikus összetételű és hangsúlyosan szupranacionális ideológiájú fegyveres testület – az Idegenlégió – csoportidentitásának hosszú távú, több korszakon és életszakaszon átívelő változásai, melyek révén egyes tagjaik egy erősen hierarchikus és parancsuralmi korporatív kényszertársulásból mindinkább önkéntes civil közösségekké váltak, ahogy e sajátos metamorfózist jól példázzák a légiós veteránok bajtársi körei. Gyáni Gábor ugyan általános trendként joggal emeli ki, hogy az '56-os magyar menekültek sikeres beilleszkedésük nyomán „csoportidentitásukat idővel kezdték egyéni identitásra cserélni; mind jobban meggyengültek kapcsolataik az etnikus (magyar) szervezetekkel, és személyi érintkezésükben (házasodás, a lakóhely megválasztása) is egyre inkább elszakadtak a magyar etnikai networktől”.²³ Gyáni persze nem állítja – miként az általa hivatkozott kutatók egyike sem –, hogy ez az '56-os magyar diaszpóra egészére érvényes asszimilációs séma lett volna szerte a nyugati diaszpórában. Miként nem is volt az, tényleg! Mert hiszen épp a magyar légiós veteránok markáns ellenpéldája mutatja, hogy a meggyengült-megrendült etnikai csoportidentitásból igenis vezethet(ett) út nemcsak az egyéni vagy egy másik etnikai önazonosság felé, hanem egy jelszávaiban deklaráltan nemzetek feletti, korporatív csoportidentitáshoz is (ifjan, légiósnak állva), majd sok évtized múltán, felemás

²² „Patria nostra” című 93 perces dokumentumfilmünket mintegy 40 órányi nyersfelvételtől vágtuk össze. A fel nem használt muszteranyag teljes egészében kutatható a budapesti Blinken–OSA Archívumban.

²³ Gyáni Gábor: '56-os menekültek emlékező stratégiái. In: Kanyó Tamás: Emigráció és identitás – '56-os menekültek Svájcban, L'Harmattan, 2003, 137.

kompromisszumok révén (és furcsamód épp egyes „elmagyarosodó” légiós bajtársi körök közvetítésével!) visszafelé, a disszimiláció irányába is: az ’56-os menekültek etnokulturális és történeti-politikai önazonosságához, miként azt a párizsi és a provence-i magyar veteránok sajátos ’56-os emlékezetkultuszai is példázták a Diadalív fáklyalángjánál vagy Puyloubierban, a légiós temetőben összegyűlve minden október 23-án.

Nem mintha ennek nem lettek volna már ’56 után is egész korai előzményei. Bubla István, a spanyol határ közelében élő, ma 82 éves légiós veterán, így idézi fel a 4. Szaharai Gépesített Század magyar légiósainak 1962-es cinkos összetartását:

Mi, magyarok titokban készültünk megülni a forradalom napját. Egyikünk, egy szabó, varrt egy szép magyar zászlót, takarodó után a raktáron sikerült egy hordót megcsapolnunk, s aztán odagyültünk mind a zászlórúd alá. Szép csöndben föl húztuk a zászlót, elénekeltük a Himnusz, majd leültünk alá iszogatni, beszélgetni. Egyszer csak: fújják az ébresztőt... Futunk a helyünkre, a zászlónkat a rúdon felejtve. A sorakozónál aztán kitört a botrány. Az őrnagy vigyázban, szalutálva nézte végig, ahogy a francia trikolórt felhúzták a zászlónk helyére... Aztán elbődült: „Tizenöt nap fogda az olaszoknak!”

Azok meg kilencet leültek már, mire kiderült: a tettesek mi vagyunk... Erre: „Olaszok ki – magyarok be!” De még az altiszteknek is annyira tetszett a dolog, hogy a fogdán napokig nem győztek jobbnál jobb étellel, itallal kényeztetni...²⁴ Ez a bravado, mint látni fogjuk, sokban megelőlegezi a légióon belüli „magyar maffia” informális összetartását, mely épp a „période hongrois” idején, az 1956 utáni évtizedben volt a legerősebb, mikor a Deuxième Bureau bizalmas szolgálati jelentése szerint egyidejűleg több mint 3000 magyar szolgált a Francia Idegenlégióban.²⁵

Adaptációs kudarcok – sikeres pótvizsgákkal

A másik fontos tanulság az adaptációs teszthelyzetek kényes korrelációját fedi fel az emigráns kamaszok szocializációs készségeivel és végső soron integrálódásuk esélyeivel. Vizsgált célcsoportom, noha sajátos nemzedéki, szociális és identitásjegyeket is mutat (galeriszellem, szocializációs hendikep, deviáns hajlamok stb.), kezdetben nemigen különült el az ’56-os franciaországi magyar menekültek többségétől. Az önálló csoportképződés – és vele egy szorosabb közösségi létforma és identitástudat kialakulása – jellemzően csak Algériában,

²⁴ Részlet Bubla István a szerzőnek 2014–15-ben folytatásokban elküldött levél-memoárjából. Lásd: Blinken OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nóvé Collection.

²⁵ Lásd: NB PhD, 2016, 505.

a légióba állva kezdődött el körükben, mikor a háború, majd az elhúzódó francia evakuáció alatt hosszan összezárva szolgáltak tucatnyi légiós ezredben, számos más náció fiaival és jó háromezer velük egykorú vagy náluk idősebb honfitársukkal. Ami azt illeti, a „koloniális” életmód még itt, az utolsó észak-afrikai francia gyarmaton volt a leginkább jellemző rájuk, ahol egységük, bázishelyük alig változott, noha a hadműveletek, majd a gyakorlatok és továbbképzések állandó mozgásban tartották őket. Homogén „kolóniákat” azonban még itt sem alkothattak a sokféle etnikai, nemzedéki, rangbeli és más különbség miatt. Amire egymást jobban megismerve módjuk nyílt, az az ’56-os élményközösség és a nemzedéki összetartás spontán megerősítése volt, mielőtt Algériából útjaik pár év múltán ismét sokféle szétváltak volna. Ez szolgált azután alapul, immár civilben, évtizedek múlva arra, hogy az egymástól nem túl távol lakó, provence-i magyar veteránok egy szűkebb, önkéntes csapata a maga erős csoportidentitásával, nosztalgikus reprízként felújítsa a légiós „hadikolóniák” rítusait és „magyaros motívumokkal átszőtt” korporatív hagyományát.

Ám sikeres integrációjukban jóval nagyobb szerepe volt azon prolongált esélynek, amit Erik H. Erikson „az ifjúkor moratóriumaként” jellemez.²⁶ Légiós veteránjaim emlékezéseiből ugyanis rendre kitűnt, hogy az 1950-es évek utóján nagykorúvá válna szocializációjuk elakadt, és többségüket voltaképp a francia civil élet ismételt adaptációs kudarcai kényszerítették a légióba. Tény, hogy az adaptációs krízisek feltűnően korán és súlyosan tették próbára a népes serdülő menekült korosztályt, mint azt számos dokumentált eset is jelzi. Mindez csak tetézte a kamaszkori lelki válság és identitáskrízis amúgy is nehéz próbatételeit, melyekhez nemcsak a magány és idegenség, az otthontalanság, nyomor, éhezés és munkanélküliség társult – kiváltképp a francia nagyvárosokban –, hanem gyakran a xenofób stigmák s a mindennapos durva megaláztatások is. Nem csoda, ha e kezdeti szocializációs kudarck nyomasztó csapdahelyzetéből utolsó esélyként sokan a légióban próbáltak menedékre találni.²⁷

Csakhogy csöbörből vödörbe jutottak, s a 18-20 éves újoncoknak – mint a magyar belügyi postacenzúrán fennakadt számos levelük mutatja – a háborgó Algéria kezdetben ennél is nagyobb megpróbáltatást jelentett. Egyrészt az állandó összezártság, agresszió és stressz, másrészt a többszörös idegenségélmény újabb kihívásai miatt, a légió multikulturális közegéhez és a helyi lakosság merőben másfajta kommunikációjához és szokásrendjéhez kényszerűen igazodva. Aki mindezt túlélte, és sikerrel tudott váltani a szoros szabályrendjével relatív védelmet és biztonságot nyújtó korporatív létmódra, az az

²⁶ Lásd: Ericson, Erik H.: *Adolescence et crise. La quête de l'identité*. Flammarion, Paris, 1972.

²⁷ Szabó László ny. légiós törzsszázlós szerint, aki 1957 elején pár hónapig a Marseille-i Szent Miklós Erődben részt vett a magyar újoncok kiválasztásában, átlag minden 10. jelentkezőt vették fel a Deuxième Bureau toborzó tisztjei. Ez alapján nem túlzás azt feltételezni, hogy az ’56 utáni évtizedben akár 25-30.000 fiatal magyar emigráns is megpróbált – egyszer vagy többször – bejutni a légióba szerte Nyugat-Európából, sőt olykor a tengerentúlról Európába visszatérve is. (Mint Huber Béla és társai – Kanadából egy teherhajú potyautasaiként!)

első öt év után további ötöt-tízet már távoli, békésebb posztokon szolgálhatott. Ezzel pedig korai adaptációs kudarca után újabb esélyt és haladékot kapott arra, hogy francia nyelvtudásában és testben-lélekben megerősödve Madagaszkárról, Csádból, Tahitiról vagy Francia Guyanáról altisztként leszerelve civil életét francia földön újrakezdje és családra, otthonra, polgári hivatásra találjon.

Magyar légiós maffia?

Az Idegenlégió sokféle rítussal, emlékező és gyászszertartással igyekszik demonstrálni a maga közel két évszázados folytonosságát és vele az egymást követő légiós nemzedékek összetartozását. (Hagyományörző uniformis, csapatzászlók, indulók, Camerone-ünnep, a légiós ezredek „aranykönyvei” és védőszentjei, veterán bajtársi körök, hősi emlékművek, az Aubagne-ban 2014-ben megnyílt új, impozáns Légiótörténeti Múzeum stb.) Ám e feszesen ünnepélyes formalitások felszíne alatt furcsa módon jól megfér a különféle nációk, nemzedékek, rangok, beosztások és fegyvernemek elszánt lobbizása és rivalizálása. Békeidőben mindez csak afféle katonák közt szokásos „keményfiús” hetvenkedésnek tűnhet, ám éles harci helyzetben, menekülés vagy szökés közben váratlanul felértékelődhet e bizalmi tőketartalék, hisz akár életek is múlhatnak rajta.

E sokféle nációból verbuvált „szupranacionális” haderőben már csak ezért is figyelemre méltóak a nemzetenkénti elhatárolódás és vetélkedés makacsul túlélő mintái, kivált egy-egy népesebb kontingens: a francia, német, spanyol, olasz vagy a magyar önkéntesek körében. Ennek az alig álcázott presztízsharcnak, úgy tűnik, két fő szabálya van. Az egyik, hogy kiképzése, haditettei és sikerrel kiállt egyéb „férfiás” próbái – sport, szex- és szeszfogyasztói teljesítménye – okán minden légiós nemzedék különbnek tartja magát az utána következőnél, s ha csak teheti, ezt demonstrálja is. (Nem mellesleg e „különb”-séget csak erősíti az idősebb korról járó rangbeli fölény is!) A másik fő szabály, hogy az elvben egyenrangúak között mindig is voltak és lesznek „egyenlőbbek”, azaz légiósoknak rátermettebb, bátrabb, keményebb stb. nem csupán egyedek, hanem nációk is! Márpedig e két fő szabály együtt esetről esetre meglepően bonyolult szövetségi rendszereket és ellenfélképleteket képes alkotni – szolgálatban és a bárpultoknál egyaránt.

Aubagne-i irat kutatásaim során, 2012 tavaszán magam is tanúja lehettem ennek, amikor két hónapra bevonultam – ha nem is mindjárt a légióba, annak Központi Archívumába. Kávészüneteimet kötelezően egy-egy magyar századkantinos vendégszeretetét élvezve kellett abszolválnom. Többek közt a tizenöt éves légiós szolgálatával már igencsak „obsitra érett”, kispesti B. Pali vendégeként, aki bányászto provence-i délutánok során át nem győzte előttem tarkán tarka légiós kuncaftjait heccelni a nációnkénti gúnynevek kifogyhatatlan

repertoárjával. „Résztevő megfigyelőként” még csodálkoztam is, hogy senki sem ríposztol neki, de hát nagy úr volt a kantinos caporal-chéf, ő mérte a cassist, a panachét és az almbort mindenkinek – legálisan még szolgálatban is! Más nációk hasonlóan gazdag gúnyoló és gyalázkodó szókinccsét így aztán élőben sajnos nem volt módom megismerni – holott az egybevetés igencsak tanulságos lehet, például a masszív számbeli fölényükkel jó száz éven át domináló németajkúakéval. Ám a „vállvetve rivalizálás” e nációnkénti presztízsharcára még okvetlen érdemes néhány további adalék erejéig kitérni, mivel az a „magyar légiós maffia” mibenlétét is felfedheti.

Légiós argó szótárában²⁸ a már fél évszázada Korzikán élő Nemes Sándor veterán híradós altiszt külön listába gyűjtötte az egyes nációk légiós ragadványneveit. Közülük, íme, néhány: „schleux, boches – németek, roucoffs – oroszok, polaks – lengyelek, rituals, spaghettis, macaronis – olaszok, matadors – spanyolok, porthos – portugálok, yougos – jugoszlávok, rosbeefs – angolok, vikings – skandinávok, amerloques – amerikaiak, arabias, bicots – arabok, chintoques – kínaiak, viets – vietnámiak, taipottes – tahitiek, malgaches – madagaszkáriak” stb.

Hát a magyarok? – kérdezem ’Sang d’or’-t, akit frankofón társai csak ’Aranyvér’ cimboraként emlegetnek. Ránk is ragadt pár név – feleli –, huns, attilas, kicsis... A ’hunok’ és ’attilák’, e gúnyosan feldicsérő avít toposzok, persze alighanem még a rég porladó német hadifogolytársak és kiképző altisztek nagylelkű adománya. Mára viszont, úgy tűnik, inkább a semleges, sőt már-már kedvesen mókás „kicsi” a legelterjedtebb nacionálécímke a magyarokra, egyéni megszólításul és népnévként, saját és idegen használatban egyaránt.

„A mi időnkben – idézi emlékeit Sang d’or a ’60-as, 70-es évekből –, ha két-három magyar légióst együtt láttak, mindjárt a »magyar maffiát« emlegették. Tény, hogy volt összetartás, sőt ma is van, a »kicsik« között. Ha szükséged volt bármire, mindenütt akadt magyar srác. Benéztél a konyhára, és megláttál egy ismerős szakácsot: »Te, kicsi! Úgy ennék egy szelet húst.« »Tessék«, mondta, és máris a markodba nyomta. Vagy a híradósoknál: »Te, kicsi, nincs egy teleped a rádiómba?« »Tessék«, mondta, és már ki is cserélte. Vagy egy irodában: »Kéne egy papír erről vagy arról.« Mire a »kicsi«: »Tessék, itt van.« Szóval, egymás között nekünk semmi sem volt lehetetlen.”²⁹

Sang d’or tényállításaihoz hadd tegyek hozzá egy párat még én is.

Tény, hogy a magyar légiósok három nagy hulláma (az első és második világháború utáni, majd az ’56-os) összeér, és immáron jó egy évszázada makacs folytonosságot mutat. Tény az is, hogy a magyarok nyelvi különállása a nem magyarok között eleve kihívó,

²⁸ Kézirat, mintegy 3000 légiós argó szóval és szólással – Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nové Collection.

²⁹ Nemes Sándor videóinterjúja. „Patria nostra”, vágatlan anyag, 6. kazetta, Calvi, Korzika, 2015.10.03. Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nové Collection.

elidegenítő és izoláló hatású. Emellett, mint erről több légiós bázison és veteránotthonban én is megbizonyosodtam, a „kismagyarok” és „nagy magyarok” (a mai Magyarországról s az elcsatolt részekről érkezők), származásukkal nem hivalkodva, többnyire példásan összetartanak ma is, vagy 3-400-an a Kárpát-medence egészéből.

Nagy időt szolgált '56-os veterán adatközlőim ugyanígy megfellebbezhetetlen tényként állítják, hogy számarányukhoz képest a magyarok közül került ki a legtöbb szakács, zenész, írnok, raktáros, híradós, ejtőernyős kiképző altiszt, légi térképész, kantinos, mesterlövész és élsportoló a légióban. Ahogy a legtöbb harci kitüntetést is az Algériában 1958-ban elesett három legendás magyar altiszt: a Tasnády–Valkó–Szűcs triász szerezte, akiket gyászbeszédében, sírjuk felett maga a francia hadügyminiszter is a „Légió tiszteletbeli tábornokainak” nevezett. (Anélkül persze, hogy post mortem tényleg négycsillagos francia generálissá léptették volna elő őket.)

Végső tekintélyérvként gyakran hangzik el az is, hogy „maffiózókat nem szoktak a Francia Becsületrend Lovagkeresztjével kitüntetni – mint annyi magyar Indokínát és Algériát megjárt frontharcos altisztet” –, vagy hogy „a cameroni csata emlékünnepe se maffiózókat kérnek fel arra, hogy a Mexikóban 1863-ban elesett Danjou kapitány fakezét ereklyeként körülhordozzák a díszmenet élén, amint már annyi hosszan szolgáló magyar doyent ért e megtiszteltetés.” Erre poharaikat ürítve már többnyire elhallgatnak a másívásúak is, és fejükbe nyomják a sok sanda előítéletet elfedő „képit”. Végszóként még csak annyit, ismét Sang d'ort idézve: „Fajgyűlölők pedig nemigen maradnak sokáig a Légióban.”

Öndefiníciók és stigmák

Ami az általam vizsgált veteránkör nemzedéki és csoportidentitását illeti, itt csak ismételni tudom kutatásaim végkonklúzióját: életük során – '56-os népfelkelőként, majd a légiós „hadifalkán” túl – változó előjellel és intenzitással többször is alkalmuk nyílt identitásuk önrevíziójára, magukat egy sor, számukra fontos referenciacsoporthoz viszonyítva: itthoni családtagokhoz, barátokhoz és ismerősökhöz; a franciaországi '56-os magyar 'civil' emigránsokhoz; a befogadó francia társadalom helyi közegéhez és a '45 utáni, idősebb magyar légiós nemzedékhez éppúgy, mint 1990 előtt vagy után hazatérő, velük egyívású társaikhoz. A csoport öndefiníciója mindezek nyomán folyamatosan alakult tagjaik életútjának főbb stációi mentén: '56-os kamaszok – népfelkelők – magyar menekültek – légiós önkéntesek – civil emigránsok, honosított francia állampolgárok – '56-os és légiós veteránok – majd végül: mindkét hazájukhoz és a légióhoz egyként kötődő posztemigránsok. Bár az iménti metamorfózisok során komoly identitáskriziseken is átestek – sőt némelyiküknél ez ma sem ért véget: az anyanyelvi közeg hiányával, az ifjúkori emlékek és a hazatérés időskori

csábításaival megküzdve – „életűtmérlegük”, önértékelésük szerint, összességében pozitívnak és kiegyensúlyozottnak mondható. Többségüknél ebben kétségkívül nagy súllyal esik a latba a sikeresnek megélt családi „összteljesítmény”: a gyerekek, unokák, sőt mára a dédunokák eleven, a jövőre nézve ígéretes együttese.

Eddig a „színe” – és most lássuk mindezt a „visszajáról”! Egy csoport életerejé és stabil önképe legalább annyira múlik azon, hogy mennyire képes megküzdeni a bomlasztó külső hatásokkal, a gyakran kihívó, sőt nyíltan ellenséges diszkriminációkkal és csoportstigmákkal. Márpedig a fenti stációkat sorra véve bőven találni példát efféle destruktív külső hatásokra is. Az ’56-os kamasz felkelők hazájuk hivatalos stigmája szerint csakhamar „fasiszta csöcselék”, „ellenforradalmárok” és „hazaárulók” lettek, míg a magyar menekültek „disszidensek”, „szökevények”, „a nyugati kém- és propagandaszervek ügynökei”. Ám, mint már jeleztem, nem sokkal utóbb választott új hazájukban, Franciaországban is növekvő részvétlenséggel, idegenellenes stigmákkal és diszkriminációval kellett szembesülniük. A szegregált bandákba verődött menekült fiúk – *nota bene* épp önvédelmi csoportreakciójuk miatt! – csakhamar üldözötté váltak, majd kriminalizálódtak, s ezen újabb csapdahelyzetből, csak hogy a rendőrségi fogdákból szabaduljanak, sokan a légióban kerestek menedéket. Az pedig rövid úton egy véres és hiábavaló gyarmati utóvédharcba vitte őket, melyet immár a franciák túlnyomó többsége is ellenzett, szégyellt és megvetett, nem szólva a nemzetközi antikolonialista propagandáról, amely a légiósokban csak minden gazságra kész, kegyetlen, „imperialista zsoldoshadat” látott.

És lám, mégis: épp ez az 1962 előtti, utáni pár év hozta meg számukra a légión belüli egymásratalálás, a „magyar maffia” fénykorát – részint az általános morális és politikai elbizonytalanodás hatására, a korábbi közös élményeken és személyes bizalmon alapuló, szűkebb csoportokban keresve túlélő menedéket. Jellemzően ez az az időszak, mikor a korábbi ’56-os kamasz felkelők sorra felfedezik egymást, és máig tartó baráti, bajtársi körökbe szerveződnek. Később szintén e csoport kohézióját erősíti, hogy tagjai egy-egy bajbajutott társukat a civil életben sem hagyják magára, például élettársa elvesztésekor, szakmai kudarcok és egzisztenciális krízisek évadján. Mindez azonban inkább kivételes, mint tipikus jelenség, olykor 50-60 éves, kipróbált barátságokkal. A sikeres csoportképződés s a többé-kevésbé homogén, sok változást kiálló etnokulturális vagy politikai alapú, tartós csoportidentitás valójában a légión belül sem jellemző, nemhogy az annál jóval individualistább francia társadalomban. Talán nem véletlen az sem, hogy a provençe-i veteránkörhöz hasonló, évtizedekig összetartó más magyar csoportról – a legendás párizsi rég megszűnt, szétszéledt! – nemigen hallani sem az előző, ’45 utáni légiós nemzedék, sem a dezertőrök és hazatérők köréből. Meglehet, e hajdani ’56-os felkelők és menekült kamaszok még őriznek némi tartalék „muníciót” a galeriszellemből s az egykori bajtársi szolidaritásból, ami másutt, másokból már rég kiveszett.

Fluktuáló vagy „szintváltó” önazonosságok

Az identitásváltozások egyik szembeűnő sajátja, hogy a nagy kollektív válsághelyzetek – így az ’56-os forradalom vagy az algériai háború – kihívásaira a személyes identitás rendre a felsőbb szintek felé mozdul el, azaz a leginkább reprezentatív, többség által vallott és respektált identitáskonstrukciókat igyekszik magáévá tenni, a nemzeti-etnikai vagy a történelmi-politikai önmeghatározásokkal minél több ponton azonosulva – míg máskor, „békeidőben”, inkább lefelé, a limitáltabb csoportidentitásokban keres menedéket „a minél kisebb, annál vállalhatóbb és hitelesebb közösség” elvén. Ez utóbbi jellegzetes példái: a különféle lokálpatrióta és „szubkultúra”-identitások. Az előbbi, mint neve is jelzi, a patrióta kötődés és önazonosságtudat egy szűkebb, helyi válfaja, mely a hagyományos – főként paraszti gyökerű –, kevésbé mobilis közösségekre jellemző, gyakran az etnokulturális és a nemzeti-politikai identitásnál is erősebb önmeghatározás. Elvégre „földi”-nek lenni az ó- és újhazában: Sopronban, Gyöngyösön, Szekszárdon, Pesthidegkúton vagy Provence és Korzika bármely zegében-zugában egyformán lehet, mi több, érdemes is – ha másért nem, a beavatottságélményért, melyet egy respektált helyi kisközösséghez tartozás nyújthat, olykor akár „hazapótlék” gyanánt is. Nem csoda, ha a mára „elcivilisedett” veteránkör tagjai egyformán büszkék ó- és újhazabeli „szűkebb pátriájukra”; ahogyan Szecsko Tibor hevesi tájnyelvébe előszeretettel vegyít provence-i kiszólásokat („Quésaco – miről van itt nagyba’szó?”), vagy a dél-dunántúli Nemes Sándor észak-korzikaiakat („Basta cosi!” etc.). Ugyanakkor e veteránkör együttlétei alatt az áldatlan és avított, nálunk még sokfelé dívó pesti-vidéki presztízsvetélkedésnek öt év alatt csak elvéte, egy-egy kapatos szóváltás erejéig lehettem fültanúja körükben – nyilván azért nem gyakrabban, mert a „lokálpatrióta közösség”, mely ez esetben nem más, mint maga a provence-i magyar bajtársi kör más ívású a légiós többség ellenében, ezt pedig durva normaszegés lenne oktalan belviszályal gyöngíteni.

Hasonló szintváltások figyelhetők meg a légiós identitás gyakran bonyolult áttételein is. Az algériai háború kritikus pillanataiban a szűkebb légiós korporatív öntudat olykor kevésnek tűnt, s a nyugati civilizáció és „a francia fegyverek fölénye” (azaz a teljes Észak-Afrikai Francia Haderó, melynek a légió csak alig 5%-át tette ki Algériában!) egy ideig biztosabb identitás-védernyőt látszott vonni a harcoló alakulatok fölé. Egészen 1961 tavaszáig, a tábornokok puccsáig, amelyben több nagymúltú légiós elit alakulat, így a zeraldai 1. Idegen Ejtőernyős Ezred és a 13. Földandár is aktívan, sőt kezdeményezőn vett részt. Attól fogva sok légiós már inkább csak saját alakulatával azonosult, készen állva „francia Algériát”, ha kell, akár a perfid párizsi politikusok ellenében is megvédeni. Majd ehelyett – s ez újabb sorsfordulat! –, mint láttuk, többséggel még hat-nyolc éven át a francia evakuáció utóvédjeként vállaltak nehéz és hálátlan szerepet. Ha kívülről bármi vád vagy bíráló ér, a veteránok ma is összezárnak a légió körül, elszántan védelmezve a „mundér becsületét”.

Ám ha túl nagy a csend körötte, olykor maguk kezdik el lebontani a látszatra egyenemű és kikezdhetetlen korporatív homlokzatot. (Lásd filmbeli kommentjeiket a korábbi légiós büntetőtáborról vagy a hadi bordélyokról a cortei emléktúrán és terepfogatáson!) Ilyenkor a légiós csoportidentitás is mind kisebb léptékűre vált: nációnként, nemzedékenként, alakulatonként és beosztásonként – sőt ezeken belül is, tovább.

A „magyar légiós maffiáról” mint a németajkú légiósok nyomasztó létszámfölnyével szembeni önvédelmi „Kontra-Bund” identitásról már szóltam, ahogyan arról is, hogy a két együtt szolgáló magyar légiós nemzedék (a ’45 és a ’56 utáni, azaz ahogy egymást címkézték: a „Horthy-vitézeké” és a „Kádár-huszároké”) voltaképp mindvégig felváltva kooperált és rivalizált egymással. Amikor pedig a ’60-as évek végére, a ’70-esek elejére a légión belüli folyamatos állományfrissülés nyomán az etnikai és nemzedéki presztízsharc alábbhagyott, e belső identitásszeparátumok még kisebb részekre bomlottak, így az elit fegyvernemek: „páncélosok *versus* parák” vagy az egyes beosztások és elitszakmák: szakácsok, zenészek, írnokok, híradósok, pionírok (az építő, műszaki alakulatok neve Tahitin és más távoli bázisokon) sokféle „hivatásrendjére”. A „hadifalka” (Elias Canetti) rendfokozat szerinti merev kasztidentitásairól már nem is szólva. Mindez azonban már az 1962 utáni, hosszára nyúlt békeévtizedek belterjes légiós jelenségvilága.

Nemzeti és politikai identításelemek

Vizsgált csoportom sajátos nemzeti, politikai önazonosításáról ezúttal csak a csoportidentitás néhány releváns tanulságát szeretném kiemelni.

A patriotizmus gyermek- és ifjúkori fixációi között egyként feltűntek ’48-as és ’56-os függetlenségi kultuszelemek, lelkesítő iskolai példázatok, kötelező olvasmányok és hazafias memoriterek, miként a Horthy-korszak és a Rákosi-éra egymásra licitáló bornírt propagandakellékei is. (Jelszavak, indulók, gyermekkori moziélmények, filmhíradók stb.) Kezdetben úgy véltem, mivel a magyar légiósok politikai okból sokáig el voltak zárva szülőhazájuktól, mindez nem más, mint egy messzire sodródott emigránsnemzedék évtizedeken át lelke mélyén őrzött házi archívuma, szentélye és afféle hordozható minipanteonja – egyszóval: nemzeti és politikai identitásának zárványvilága. Holott nem egészen így áll a dolog. Először is, elzártságuk, (ön)száműzetésük nem holmi rodostói, turini „remeteség” volt, hanem többségük esetében csupán relatív és időleges távollét. A légión belülről leszerelve a ’70-es évektől francia állampolgárként már mind többen járhattak haza, és fogadhattak itthonról látogatókat, miként óvatos öncenzúrával levélben és telefonon is tarthatták a kapcsolatot. Eközben többféle magyar rádióadást is foghattak (SZER, BBC, „Szülőföldünk”), s időről időre egy-egy cenzúramentes francia vagy magyar emigráns kiadvány is a kezükbe akadt,

például 1956-ról, a kádári Magyarországról. Egyfajta „zárványosodás” politikai vagy „nemzettudati” értelemben furcsamód inkább 1989–90 után indult meg körükben, látván az itthoni közélet áldatlan megosztottságát és az ’56-os erkölcsi, politikai örökség méltatlan elpredálását. Akinek egykor, 16 évesen a Kilián-laktanyánál szovjet tankgránátszilánk döfte át a lábát (mint Sorbán Gyulának), aki november 4-e után egy maroknyi ellenállóval még majd’ egy hétig golyószórával védte a New York Palotát (mint a vájártanonc nemzetőr Soós Sándor), vagy aki 14 évesen, harmadmagával, állig fegyverben egy hónapig bujkált még a Lővérekben, a harcok újrakezdésére várva (mint Huber Béla és két kamasz társa tette), annak érthetően hamar elment a kedve a rendszerváltás utáni talmi protokollünnepegektől, melyekre amúgy se hívta őket soha senki.

Amit tehetek és tettek is jópáran: gyűjteni kezdték, majd idővel a világhálón is elküldték egymásnak a számukra becses 1956-os fotókat és archív relikviákat. Így kaptam meg – többek közt Nemes Sándor, Sorbán Gyula vagy Szecskó Tibor házi gyűjteményéből – magam is Ata Kando ma is torokszorító ’56-os menekült kamasz portrészorozatát, Nagy Imre perbeszédét, Angyal István röpiratait, Albert Camus „A magyarok vére” című írását vagy – nem kis meglepetésemre – Bibó István „Kibontakozási javaslatát”. Volt tehát korábban is többféle külső hatás, ahogy minderről bajtársi köreikben 1989 óta is aránylag rendszeres disputa folyt saját nemzeti és politikai identitásukat „karbantartandó”. Ennek voltak rendszeres alkalmai az ’56-os megemlékezések és havonkénti bajtársi találkozók, melyek sajátos rítusait és diskurzusait könyvem és filmem is hűen dokumentálja. Öt év ugyan nem nagy idő, ám ahhoz elég, hogy a „résztvevő megfigyelőnek” is feltűnjék: a provence-i veteránkör tagjai növekvő fenntartással viseltetnek mindkét hazájuk aktuálpolitikai fejleményei iránt. Az itthoniak iránt azért, mert mint kérdőívében Nemes Sándor írta: „Nem élek ott. Rosszat mondani szülőhazámról nem akarok, jót pedig nemigen tudok.” Az ottaniakról pedig, mert: „Nem ide születtem, és nem az én dolgom, hogy megállítsam az itteni ámokfutókat.”³⁰ Azt minden esetre tisztán látták, hogy a nagyvilág és a „kis haza” megannyi áldatlan konfliktusa csak arra jó, hogy a csoport összetartását és többé-kevésbé értékconszenzuson nyugvó identitását kikezdje. Ezt pedig, nehezen kiküzdött önazonosságukat féltve, valójában egyikük sem akarja.

Nyilvánosság vagy anonimitás?

A nyilvánosság láthatóan kezdettől komoly kihívást jelentett az exlégiósok számára – nem csak a provence-iaknak, hanem annak a több tucat veteránnak is, akiket öt év alatt Franciaországban és itthon sikerült elérnem, vagy akik a bizalmi hírláncok és időközbeni

³⁰Nemes Sándor kérdőíve, 2011 – NB PhD, 2016. 549–560.

publikációm³¹ nyomán maguk kerestek meg. Nem csoda, ha e kihívásra érzékenyen reagáltak, a részvétel vállalását vagy elutasítását gyakran egymás között is hevesen vitatva. Szabad-e idegenekkel megosztani mindazt, amit ifjan és hosszú életük során megélték? '56-os élményeiket, kamaszkori menekülésük és korai emigráns éveik sokféle viszonyosságát? Az algériai háború és a légiós szolgálat máig nyomasztó emlékeit? Kinek tartoznak vele, hogy mindezt némán őrizzék továbbra is magukban – a szeretteiknek, a légiónak, eltűnt, elesett, netán dezertált, hazatért bajtársaiknak? És kinek – hogy ne vigyék magukkal mégsem a sírba? Avagy mi értelme, haszna, netán kockázata vagy kára lehet a nyilvános szereplés jórészüik által még nem próbált „kalandjába” beszállni?

Mi tagadás, a fentiek mérlegelését és kutatói szerepem tisztázását én sem spórolhattam meg. Annál kevésbé, mivel kezdettől nyilvánvaló volt, hogy e vállaltan publikus célú kutatás nyilvános felhívásai és toborzása szükségképp megosztja és szelektálja reménybeli adatközlőim: kérdőívkitöltőim, interjúalanyaim és filmbeli szereplőim körét. Lelkes segítőimmal – néhány aktívabb szervező veteránnal s a dokumentumfilm stábbal³² – így csakhamar szembesülnünk kellett azzal, hogy a nyilvánosság csábításának és kockázatának ezúttal komoly csoportformáló szerepe lesz. Már csak azért is, mert a részvétel iránti sokféle kétely és gyanakvás között néhány valóban nyomós és respektható személyes ok is akadt. Így az, ha valaki azért hárította el az interjúzást és/vagy a filmbeli részvételt, mert nem kívánt – még név nélkül sem – elesett, öngyilkos vagy dezertált bajtársairól beszélni, avagy mert '56-os élményeiről nem adhatott úgy számot, hogy fel ne fedje: egykori családja nagyobbbrészt „a barrikád túlfelén” állt, közvetlen rokonságában több ávós tiszttel és besúgóval.

Ezzel együtt a bizalmi ajánlóláncok nyomán, majd a *Képi blanc* légiós magazin fényképes felhívására levélben és telefonon számos általam korábbról nem ismert veterán jelentkezett, s közülük többen fényképeket és hosszabb-rövidebb életrajzi feljegyzéseket is küldtek magukról és bajtársaikról. Ezek a kapcsolatok azonban a személyes találkozás megerősítő élményei

³¹ A forradalom árvái / Népfelkelők idegen zászlók alatt / Patria nostra – 3 részes cikksorozat: *BBC History Magazin* 2012/1-3.; „Ha elesnék, maradjon valami utánam.” Soós Sándor '56-os kamasz nemzetőr emlékeiből. *Budai Polgár*, 2012.11.02.; Á la recherche des vétérans hongrois, *Képi Blanc magazine de la Légion Étrangère*, 2012/6.; The Orphans of '56. Hungarian Child Refugees and Their Stories. *Eurozine*, 2013.01.21. <http://www.eurozine.com/articles/2013-01-21-nove-en.html> litvánul: *Kulturos barai*, Vilnius, 2012/12., lengyelül: *Res Publica Nowa*, Varsó, 2013/4.; „Patria nostra”. 1956-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban, *Kommentár*, 2013/2.; «Patria nostra», Un documentaire sur des jeunes émigrés hongrois engagés dans la Légion Étrangère. *Revue historique des armées*, n° 270 - 1er trimestre, Paris 2013.; Szerelmes levelek a Szaharából. Magyar légiósok szerelmi levelezése. *BBC History Magazin* 2015/4.; „Híre ment, hogy arany van a búza közé rejtve”. Interjú B.-né Kodri Magdával a Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának egykori vezetőjével, *Kritika*, 2016/1-2. 18-22.

³² A Dunatáj Alapítvány „Patria nostra” c. egészestés dokumentumfilmjének alkotótábjaja: Szederkényi Miklós gyártásvezető, Surányi Z. András operatőr, Kapcsos Vince hangmérnök, Sívó Júlia vágó, Kapitány Zsuzsa felvételvezető, továbbá forgatókönyvíróként, beszélgetőtársként és rendezőként e sorok írója. A 93 perces film magyar, francia és angol feliratos változata: <https://www.youtube.com/watch?v=GJwOuTpLBFE>

nélkül idővel jórészt elhaltak, megszakadtak. Mindez azzal a felismeréssel szolgált, hogy a bizalmi alapú részvétel nagyon is szükséges, bár közel sem elégséges feltétele a személyes kapcsolat, és hogy enélkül a kérdőív megválaszolását vagy bármi érdemi adatközlést csak limitáltan remélhetek, noha a névtelenséget eleve felkínáltam mindenkinek. A kilenc kérdőívkitöltő közül mindössze egy veterán kérte családnevének monogramos anonimizálását, ám utóbb, a többiek hatására, ő is elállt ettől. Tucatnyi filmbeli szereplőnk pedig kivétel nélkül névvel és arccal, bátran és megejtő nyíltsággal vállalta egykori és mai önmagát.³³

Arról, hogy a nyilvánosság vagy anonimitás dilemmája mennyire foglalkoztatott minden potenciális résztvevőt, kutatási háttérdokumentumként sokat elárul az a körlevél, melyet kevéssel első találkozásunk után, 2011 nyarának végén küldtem szét a provençai veteránoknak, majd az újabb jelentkezőknek. Ebben sorra veszem a részvétel melletti és elleni érveket, hogy ki-ki eldönthesse, kíván-e részt venni a közös emlékmentésben. Érvelésemben persze inkább a bátorítás kapott nagyobb nyomatékot: „Az 1956-os kamasz emigráns nemzedék – jórészt rajta kívüli okokból – anyanyelvén nyilvánosan eddig még nem vagy alig mondhatta el mindazt, amit megélt. Íme, most itt az alkalom, mikor megteheti végre, együttes tanúságot téve országnak, világnak az elmúlt évszázad emberpróbáló, nehéz időszakairól! E történeteket a szerencsés túlélők még összetartó, maroknyi csapata helyett nem mondhatja el senki, így minden megszólaló, aki a nyilvánosságot vállalja, egyben több tucat eltűnt, elesett vagy világgá széledt bajtársa helyett is szól. Miként a Biblia mondja: »Ideje van a szólásnak, és ideje a hallgatásnak«. Magam úgy vélem, a sok évtizedes kényszerű hallgatás után eljött a megszólalás ideje. Amikor – még és már – minderről lehet, sőt érdemes is szabadon beszélni. Mert van rá kellő számú, őszintén kíváncsi közönség, az ó- és új hazában egyaránt.»³⁴

Ötéves kutatásaim majd minden fázisát végigkísérte a nyilvánosság vagy anonimitás sokszor alig feloldható szakmai, lelkiismereti dilemmája – főként attól kezdve, hogy eldöntöttem, munkámnak három publikus produktuma is lesz: doktori értekezés, monográfia és dokumentumfilm. Megannyi fogós feladvány várt rám az ÁBTL és a Légiós Archívum személyi iratait másolva, a korabeli hazai és nemzetközi sajtót lapozva vagy az eltűnt, fiatalok légiósok vöröskeresztes kiadatási kérelmeit böngészve. Párhuzamosan többféle listát is vezettem: eredetit és monogramost, légiós, ragadvány- és ügynöknevest a harcokban elesettekről, rokkantokról, dezertáltakról és hazatértekről vagy épp a francia és magyar

³³ Ide tartozik részben az is, hogy a korábbi légiós nemzedékkel ellentétben az '56 utáni magyar újoncok már csak elvétve éltek a légió kínálta névcserével, sőt gyakran önérzetesen ragaszkodtak „becsületes magyar nevükhöz” ami, ha „a Légióknak nem elég jó, inkább nem lesznek légiósok”. (Soós Sándor video interjúja, 2014 –Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nóvé Collection.)

³⁴ Nyilvánosság vagy anonimitás? Körlevél a provençai magyar légiós veteránokhoz. 2011. augusztus 29. In: NB PhD, 2016. 432-434.

titkosszolgálatok informátorairól. Esettanulmányaim néhány kiemelt hőst hosszas mérlegelés után végül magam kereszteltem át,³⁵ hogy személyük, akár élnek, akár nem, még hozzátartozóik által se legyen azonosítható. Egységes, szakmailag korrekt és méltányos elven törtem a fejem, hogy célcsoportom személyes adataiból mit közöljek eredetiben, és mi az, amit ne. Végül arra jutottam, hogy e mostoha sorsú kamasz nemzedék, a maga nehéz és sok részletében máig feltáratlan múltjával, különleges védelmet érdemel. (Annál inkább, mivel a hidegháborús titkosszolgálati iratok jó része eleve rosszhiszemű, manipulált és tárgyi tévedésektől hemzseg.) Megfogadtam hát, hogy e nemzedék tagjai közül senkinek sem adom ki az adatait a jóváhagyása nélkül – még a dezertőrökét és hazatérve társaik árulójává lett ügynökökét sem. Hogy miért? Főként azért, mert e korán sorsukra hagyott tizenévesek egy sor súlyos traumát és csapdahelyzetet kellett átéljenek, melyeknek brutális túlereje, úgy vélem, javarészt felmenti őket a személyes felelősség alól. Ezért úgy döntöttem, hogy a kutatásaim során gyűjtött adatokat anonimizálom, s ez alól csak három esetben teszek kivételt: ha valaki 1) erre külön felhatalmaz, 2) interjúban vagy memoárban már közreadta emlékeit, 3) s ha más történelmi munkákból vagy a sajtóból neve és adatai már ismertté váltak (mint az '56 után elítélteké, köztük jónéhány szökött és hazatért légiósé!).³⁶

Átadtam viszont provence-i veterán interjúalanyaimnak – forgó kamera előtt – azt a néhány oldalnyi belügyi iratmásolatot, amit az Állambiztonsági Levéltárban róluk találtam. (Ezek főként személyi kartonok, ügynökjelentések, archív fotók és a Szaharából jó fél évszázada általuk írott tábori levelek voltak.) Megindítóan komoly és mulatságos volt, ahogy sorra átvették, majd félhangosan, fel-felnevetve böngészni kezdték e lapokat. A nyilvánosság csöndes diadala volt számukra ez a pillanat, megkésett elégtétel, hogy lám, e világgá futott örök kamaszok után is maradt otthon valami, s ha minden mástól – anyuktól, szerelmüktől, szülőhazájuktól – sokáig meg is fosztották őket, emléküket mégse tudták kitörölni végleg.

*

Szétszóródva a nagyvilágban, mindez mára egy eltűnt, elfeledett menekült nemzedék mementója. Egy nemzedéké, amely tartozni akart valahová, s ezért nem ritkán aránytalanul nagy árat kellett fizetnie. Küzdelmes életük állandó lojalitáskonfliktusokban telt, hűség és lázadás örök dilemmái közt. Néhányukat idős korukra is nyugtalan otthon-, társ- és hazakeresés űz, akárcsak a korábbi évtizedekben. Még terveket szőnek apróbb-nagyobb elvégzendő munkákra, memoárírássra, egy-egy ifjúkori kapcsolat felújítására. Aki teheti,

³⁵ Lásd a „Michel levelei”, „Jules hazatér”, „Piccolo jelenti”, „Hógolyó és a Deuxième Bureau” c. fejezeteket.

³⁶ Vizsgált célcsoportom 269 ismertté vált tagja közül 43 szökevényt azonosítottam, közülük 23-at az ALN „dezertőrtoborzó” marokkói ügynöksége (Tetuán) juttatott haza a kommunista Magyarországra fejpénz ellenében egy nemzetközi politikai kalandor és többes ügynök: „Szidi Musztafa” irányításával.

hazalátogat, míg más immár sok éve fogadkozik: „Jövőre hazamegyek, végleg!” Ismét más sírhelyet bérel övéi mellett távoli szülőhelyén, vagy épp elhunyt algériai nejeinek hamvait helyezné el a magáéival együtt egy Tápió-völgyi családi kriptába. Ám hiába, egy váratlan „menetparancs” minden tervet, vágyat és végakaratot megmásíthat. „Patria nostra” című filmünk kilenc veteránja közül az elmúlt négy évben már öten távoztak el az „előretolt helyőrségbe”: Szabó László, Szecskó Tibor, Soós Sándor, Morvay Tamás és Huber Béla.

Írásommal az ő emléküknak kívántam adózni – „avec honneur et fidelité” – becsülettel és hűséggel.